

**FORMAREA COLECȚIEI DE CĂRȚI A CONTESEI
BETHLEN ZSUZSANNA DE IKTÁR REFLECTATĂ ÎN
EX-LIBRIS-URILE AUTOGRAFE ȘI LISTELE DE CĂRȚI
REALIZATE DE CONTESĂ**

KLÁRA LÁZOK

Biblioteca Teleki-Bolyai Târgu-Mureș

Colecția de cărți maghiare a contesei Bethlen Zsuzsanna de Iktár¹ face parte din biblioteca de 40000 de volume a cancelarului Transilvaniei, contele Teleki Sámuel de Szék, fondatorul bibliotecii Teleki din Târgu Mureș. Azi colecția contesei se află pe rafturile impozante de la intrarea în biblioteca Teleki, acolo unde a așezat-o contele la deschiderea acesteia, în anul 1802. Este vorba de 747 de volume, dintre care 360 poartă semnătura contesei pe foaia de gardă sau pe forzaț. Majoritatea celor nesemnate apar în cataloagele manuscrise contemporane ale contesei, dar o mică parte a colecției a fost așezată pe rafturi după moartea acesteia. Însemnătatea acestei colecții din punctul de vedere al cercetărilor de carte veche din Transilvania constă în faptul că este singura bibliotecă a unei aristocrate din secolul al XVIII-lea, în cazul căreia s-au păstrat atât cataloagele contemporane întocmite sau administrate de către colecționar, cât și cărțile propriu-zise la care se referă acestea, *in loco*.

Acest fapt ne permite ca dincolo de prezentarea simplă a ex-libris-urilor de tip etichetă și ale notelor de posesor, să abordăm sursele dintr-o perspectivă mai complexă, folosindu-le în elaborarea unor ipoteze cu privire la formarea bibliotecii. Astfel, în această lucrare, după prezentarea ex-libris-urilor de tip etichetă, a diferitelor tipuri de note de posesor ale contesei și a cataloagelor manuscrise întocmite de ea sau la cererea ei, am încercat să realizăm o interpretare mai amplă a colecției contesei, confruntând acestea cu titlurile propriu-zise de pe rafturi. Din așezarea acestor mici bucăți de puzzle se conturează profilul de bibliofil al unei contese firave, dar foarte conștiincioase.

Ex-libris-uri de tip etichetă

Primul ex-libris de tip etichetă din Transilvania datează din secolul al XVI-lea, însemnând cartea primarului sibian, Petrus Haller (1500-1569). Este vorba de o etichetă în xilogravură de format mai mare, acesta fiind urmat, conform cunoștințelor noastre actuale, de ex-libris-ul confecționat pentru medicul Köleséri Sámuel la răscrucea secolelor XVII-XVIII².

¹ Despre colecția soției fondatorului Bibliotecii Teleki, contesa Bethlen Zsuzsanna de Iktár până în momentul de față au apărut două prezentări generale: Somkuti 1991, p. 290-296 și Deé 1996, p. 134-147.

² Deé 2001, p. 12

În Biblioteca Teleki-Bolyai au fost identificate 236 tipuri de ex-libris etichetă³, un număr relativ redus, dar prin care se manifestă aproape toate caracteristicile întâlnite în marile colecții ale lumii. Majoritatea sunt lipite pe forzațul cărții, rar se găsesc pe pagina de gardă sau pe forzațul din spate al cărții, eventual pe verso-ul paginii de titlu, iar în ceea ce privește tipurile de ex-libris, biblioteca deține aproape fiecare variantă⁴.

Majoritatea cărților lui Bethlen Zsuzsanna au ex-librisul de tip etichetă al contesei. Conform cercetătoarei Anikó Deé Nagy, ex-libris-ul contesei Zsuzsanna Bethlen face parte din categoria semnelor de proprietate compuse din stema de familie și numele posesorului⁵. După căsătoria cu Sámuel Teleki, din data de 19 februarie 1770, Zsuzsanna Bethlen a fost îndreptățită să folosească o stemă de căsătorie, alcătuită din blazonul familiei Teleki la dextra, respectiv blazonul familiei Bethlen de Iktár la sinistra.

Această compoziție heraldică de natură casuală apare și pe ex-libris-ul contesei, din care cunoaștem două tipuri: varianta *a* fiind o xilogravură de mărimea 115 x 85 mm⁶, pe când varianta *b* este o gravură de mărimea 95 x 70 mm, realizatorul acestor opere de artă fiind Sámuel Tzetter (Czetter) de Orosháza⁷, cunoscut artist grafic vienez, cel care a elaborat ex-libris-urile și portretele mai multor oficiali importanți de la Curte la răscrucea secolelor XVIII-XIX.

Cele două ex-libris-uri se deosebesc doar la nivelul calității imaginilor, respectiv a decorațiilor adiționale, însemnele heraldice fiind identice. Chiar dacă imaginile sunt alb-negru, datorită texturilor specifice folosite în heraldică în reprezentarea smalțurilor și a culorilor, primim informații și despre cromatică originală a blazoanelor.

Blazonul Teleki are un scut oval, despicat și tripartit în fascie, la mijloc cu scut în inimă. În câmpul roșu al scutului în inimă se află o capră sălbatică cu cromatică naturală, ridicată, cu membrele anterioare ținând o creangă cu frunze. La talpa câmpurilor 1 și 4, azur, ale scutului o semilună argintie, cu vârful în sus, peste care este un leu de aur rampant, cu coadă dublă, cu membrele anterioare ținând o coroană de aur. În câmpurile 2 și 5, aurii, ale scutului este jumătatea unei acvile negre limbate, cu zborul deschis și capul întors la dextra, așezată pe linia de despicare. În câmpurile 3 și 6, argintii, un pal roșu. Blazonul Bethlen are un scut oval, la talpa căruia se află o pașiște verde, peste care sunt două lebede argintii afrontate, cu gâtul străpuns de o săgeată.

³ *Ibidem*, p. 41

⁴ Ex libris-urile de tip etichetă a Bibliotecii Teleki-Bolyai au fost prezentate de către cercetătoarea Deé Nagy Anikó în monografia sa publicată în 2001: Deé 2001.

⁵ *Ibidem*, p. 90

⁶ *Ibidem*, p. 51.

⁷ *Ibidem*, p. 51.

În cazul ambelor ex-libris-uri, stema de căsătorie este surmontată de o coroană deschisă cu nouă ramuri, decorată cu pietre prețioase și perle. Deasupra coroanei se află o eșarfă legată în fundă cu deviza în limba maghiară *AZ UR GONDOT VISEL [Dumnezeu ne are în pază]*. În partea inferioară într-un cartuș format din motive vegetale se găsește numele proprietarului, și anume *G. IKTARI BETHLEN SUSANNA G. TELEKI SAMUELNE* (varianta a), respectiv *G. Iktári Bethlen Susánna G. Teleki Sámuelné* (varianta b).

Am încercat stabilirea unui *pattern* pe baza alternanței celor două variante, dar ne-am dat seama că acesta este aleatoriu. În același timp, prezența ex-libris-urilor de tip etichetă nu constituie dovada deținerii volumelor de către contesă, deoarece în unele cazuri știm cu certitudine că acestea au fost lipite ulterior pe carte.

Ex libris-uri de tip notă de posesor ale contesei Bethlen Zsuzsanna

Analiza notelor de posesor a condus la rezultate mult mai concludente. Mare parte a celor 360 de cărți care poartă semnătura contesei are înscrisă pe lângă aceasta un an și o denumire de localitate, ceea ce considerăm a fi anul și locul achiziționării cărților respective: Becs, Buda, Pest, Fured, Varad. Pe baza acestor inscripții am încercat să urmărim formarea acestei biblioteci și, în același timp, formarea gustului literar și transformarea/formarea personalității contesei.

Cataloagele contemporane ale colecției contesei

Un mijloc mai sigur de a afla detalii despre momentul achiziționării cărților Susannei Bethlen de Iktár sunt informațiile oferite de cele trei cataloage manuscrise contemporane întocmite de ea sau la cererea ei. Aceste cataloage au fost amintite pentru prima oară de către cercetătoarea Deé Anikó în diferite publicații ale domniei sale⁸, însă investigații aprofundate în ceea ce privește transcrierea fidelă, descrierea și interpretarea lor au fost efectuate numai în perioada recentă⁹. În momentul de față este în curs de pregătire publicarea, într-un mic volum, a transcrierii simultane a celor trei cataloage, identificând bibliografic fiecare titlu, toate acestea fiind însoțite bineînțeles de un studiu introductiv.

Aceste cataloage au fost întocmite în diferite momente ale vieții contesei și reflectă dezvoltarea ei în ceea ce privește îndemânarea bibliografică. Prima listă, intitulată *1779 Gróf Iktári Bethlen Susanna Szebeni magyar Könyvei*, a fost întocmită la Sibiu în perioada 1779-1782 și conține 368 de titluri, catalogul limitându-se doar la enumerarea strictă a autorilor și titlurilor¹⁰. Acest catalog există în două variante la Biblioteca Teleki, una întocmită de mâna contesei și o

⁸ Deé 1996, p. 139.

⁹ Lázok 2019.

¹⁰ BTB, fond Arhiva Teleki-Bolyai, inv. II/c. 833.

copie mult mai caligrafică și mai corectă din punct de vedere al ortografiei. Al doilea catalog, elaborat probabil în 1782, ne oferă o imagine mult mai amplă asupra colecției¹¹. Este vorba de un mic caiete care conține o listă aproape identică cu lista de la Sibiu, însă la unele titluri sunt adăugate informații bibliografice ce lipseau anterior sau mențiuni referitoare la starea cărții și la eventuala modificare a proprietarului („*am dat la fiul meu/fiica mea*“). Cel de-al treilea catalog, intitulat *Könyveim Nevei melyeket én G. Iktári Bethlen Susanna Istenem segedelmével kezdettem szerezni még 1770-től*, ne oferă cele mai desăvârșite informații privind biblioteca contesei¹². Acesta conține titlurile enumerate în celelalte două liste, respectiv cărțile colecționate până în anul 1783, dar continuă în mai multe stadii înregistrarea titlurilor achiziționate până la moartea contesei, conținând și lucrări publicate în anul 1795. Acest catalog reflectă cel mai clar fazele de dezvoltare în ceea ce privește iscusința bibliografică a contesei. Adăugirile ulterioare, identificabile datorită ținutei diferite, denotă aprofundarea cunoștințelor în ceea ce privește cărțile achiziționate. Aceste adăugiri constau în informații suplimentare oferite privind autorii unor cărți sau precizări referitoare la ediția respectivă, starea de conservare a cărților, conjunctura achiziționării lor.

Momentele dezvoltării colecției

Secțiunea se dorește să fie prezentarea principalelor momente ale formării acestei colecții reflectate în notele de posesor și în listele de carte ale contesei.

Prima carte pe care și-a notat numele datează din anul 1762. Este vorba de un catehism, despre care aflăm dintr-o notă autografă din anul 1765 că este cartea din care tânăra contesă s-a pregătit pentru Confirmare. Cărțile adunate între anii 1760-1770 nu au fost colecționate în mod planificat. Conform notelor de posesor și dedicațiilor acestor volume, cărțile intrate în colecția sa până în anul 1773 au fost în mare parte daruri din partea rudelor, excepție făcând o carte de geografie pentru tineri și un volum cu poezii pentru diferite ocazii. Cele 17 cărți colecționate până în acest an au toate o tematică religioasă. Colecția timpurie se compune din catehisme și psaltiri, predici și rugăciuni, precum și câteva volume de polemici religioase din secolul al XVII-lea.

Direcțiile de îmbogățire ale colecției urmează cursul evenimentelor din viața familială a contesei. Din anul 1778, diferitele perioade ale carierei politice ale lui Sámuel Teleki l-au împiedicat pe acesta să-și viziteze domeniile, astfel supravegherea și administrarea lor a devenit o sarcină a Zsuzsannei Bethlen¹³. Acest fapt se oglindește și în evoluția colecției contesei, conform notelor de

¹¹ *Loc. cit.*, inv. II/c. 836.

¹² *Loc. cit.*, II/c. 835

¹³ Deé-László 2019, p. 28.

posesor începând cu anul 1779, volumele ce tratează creșterea cailor și vitelor sau cele privind apicultura apar aproape anual în colecția ei.

În timpul epidemiei de variolă din anul 1785, Zsuzsanna Bethlen îi cere sfatul medicului Sámuel Pataki despre o metodă nouă ce ar ameliora cursul bolii¹⁴. Nu cunoaștem răspunsul medicului, însă în anul 1787 contesa își notează numele într-un volum – recomandat probabil de Pataki – publicat în 1785 de către Nils Rosen cu titlul *A hojagos es veres himlonek gyogyittatasara es be oltasara valo ut mutatas hozza advan a skarlat hideglelesenek historiaijat (Instrucțiuni privind tratamentul și vaccinarea împotriva varicelei și variolei, cu un scurt istoric al scarlatinei)*. Achiziționarea în anii 1780 a volumelor ce tratează sănătatea și educația publică subliniază preocuparea ei față de aceste probleme, o preocupare ce reiese și din corespondența cu soțul. Pe lângă familie, a încercat întotdeauna să aibă grijă și de persoanele din preajma sa, încercând să înțeleagă problemele satului, ale domeniului.

Educația copiilor ei a reprezentat un alt factor important care a profilat direcțiile de colecționat ale contesei. Conform notelor de posesor, în anii 1786 și 1787 a achiziționat o serie de manuale sau cărți ce puteau fi utilizate drept manuale folosite de către copiii ei.

Din anul 1787 în colecția contesei apare un număr semnificativ de cărți ce tratează liturghia catolică, fapt ce la prima vedere pare straniu. Știm însă că, din anul 1788, Sámuel Teleki a fost numit vice-cancelar și a trebuit să se mute la Viena¹⁵. Deși Zsuzsanna Bethlen nu a stat în mod permanent la Viena, trebuia să apară cu soțul la anumite evenimente oficiale organizate la Curte. Majoritatea acestor evenimente aveau legătură cu ceremonii catolice și putem presupune că volumele mai sus menționate au ajutat-o pe contesă să se pregătească pentru astfel de evenimente.

Prezența pamfletelor politice și lingvistice în colecția ei se leagă de timpul petrecut la Viena, participarea la viața socială de la Curte și de întâlniri. Faptul că în această colecție se regăsește pamfletul lui Trenk (1790) ce glorifică politicile anticlericale iosefine și în care își notează numele în 1791, sau pamfletul călugărului Leo Saitz ce prezintă condițiile din Ungaria și Transilvania (1791), spune foarte multe despre viziunea contesei.

Începând cu anul 1780 în colecția ei apar și volumele ce au fost indispensabile pentru înțelegerea situației politice curente, *Osmanographia* lui Samuel Decsi, lucrarea juridică a lui Samuel Balla ce prezintă legislația din Ungaria, sau volume ce nu numai prezintă, ci și interpretează evenimentele din timpul Revoluției Franceze.

¹⁴ Orvostörténeti levelek 1965, p. 142.

¹⁵ Deé 1997, p. 55.

Lucrările de beletristică în care ea și-a notat numele oferă o imagine despre dezvoltarea profilului de colecționar a lui Zsuzsanna Bethlen, precum și o diversificare a curiozității. Primul roman pe care și-a iscălit numele, în anul 1774, a fost traducerea maghiară a romanului didactic al lui Fenelon, *Telemaque*. Volumele beletristice achiziționate de ea în anii 1770 sunt toate opere ale clasicilor, ce se regăseau de obicei pe rafturile bibliotecilor aristocraților, dar nu reprezentau literatura cea mai recentă. Numirea lui Sámuel Teleki pe post de consilier al guvernatorului în anul 1778, a atras după ea mutarea contelui la Sibiu, iar pentru contesă și copiii ei a marcat începutul unei lărgiri a orizontului. Examinând lucrările de literatură achiziționate în anii 1770 și cele achiziționate pe parcursul anilor 1780 se vede clar că vivacitatea noii vieți sociale a avut un impact asupra gustului literar al contesei. Pe lângă volumele traduse din latină și franceză, în această perioadă apar dramele, romanele traduse din franceză, precum și clasicii din Roma antică, Grecia sau India, majoritatea fiind opere traduse sau adaptate din limba franceză. Anul 1787 a reprezentat un nou punct de turnură în viața familiei; mutarea lui Sámuel Teleki la Viena și vizitele lui Zsuzsanna Teleki în capitala imperială și-au lăsat amprenta asupra profilului de colecționar al contesei în următorii zece ani. Pe lângă efectele mediului de la Viena și tendința franceză reprezentată de dramele lui Voltaire, apar doi autori englezi importanți (Harvey și Young), la un timp foarte scurt după publicarea lucrărilor și diferitele traduceri ale best seller-urilor germane contemporane. Colecția adăpostește un număr semnificativ de traduceri care au fost achiziționate clar nu datorită autorilor sau a titlului, ci datorită traducătorului: György Aranka sau Sándor Báróczi. Din cartea lui John Barkley, intitulată *Argenis*, se regăsesc în biblioteca Zsuzsannei Bethlen două traduceri din același an și se pune întrebarea dacă nu a fost mulțumită de traducerea făcută de Sandor Boer, fiind o versiune foarte prescurtată a lucrării respective.

În ceea ce privește beletristica maghiară contemporană, pe lângă două prime ediții ale lucrărilor lui András Dugonics intitulate *Etelka...* și *Arany perecek...*, sunt prezente și volumele lui Gvadanyi, iar poezia este reprezentată prin volumele lui Ferenc Faludi, Miklós Révay, Lorintz Orczy și Gaspar Gobol, de la acesta din urmă un roman de science fiction în versuri. Poeta clujeană contemporană Borbala Molnar este prezentă, de asemenea, printr-un volum în colecția contesei.

Trebuie să amintim de asemenea **cărțile primite în dar**, deoarece acestea reflectă cum au fost văzute preferințele ei de către cercul social al contesei. În acest caz cărțile primite de la Sámuel Teleki sunt cele mai semnificative, pe de o parte arată în ce direcții a dorit Teleki să o îndrume în materie de colecționare, iar pe de altă parte reflectă relația lor și ce a vrut Teleki să transmită despre sine prin cărțile soției sale. Unele volume primite în dar au fost cadouri pentru o anumită ocazie și sunt, în parte, cărți religioase primite de la rude și cărți cu

dedicații de la autori și traducători cunoscuți care își exprimă astfel gratitudinea și respectul față de ea.

O altă temă interesantă o reprezintă traducerile și adaptările lucrărilor științifice și literare din Occident. La o examinare mai atentă a catalogului acestei colecții, găsim un număr destul de mare de traduceri și adaptări după lucrări științifice și literare europene. Din cele 360 de volume care poartă nota de posesor a contesei, 149 sunt adaptări în limba maghiară sau traduceri ale lucrărilor din germană (Germania și Austria), franceză, engleză, spaniolă, daneză, latină și olandeză. Marea majoritatea a cărților sunt religioase și de beletristică, însă sunt și câteva exemple ale primelor lucrări științifice în limba maghiară.

De asemenea analiza edițiilor achiziționate ne mai oferă o concluzie foarte importantă: toate cărțile de referință achiziționate începând cu anii 1780 (cu excepția celor religioase și de istorie) sunt apariții recente, deci putem afirma că această bibliotecă era gândită ca bibliotecă funcțională.

Toate aceste informații reflectate în cataloagele contesei, precum și notele de posesor din cărțile sale ne oferă imaginea unei aristocrate delicate, firave, sensibile, crescute cu grijă într-o familie protestantă, care trebuia să facă față poziției de soție a unui om politic puternic, carismatic, dar care, în același timp, s-a transformat în aceste două decenii și jumătate într-un colecționar de carte la nivelul soțului.

Making of the Book Collection of Countess Bethlen Zsuzsanna de Iktar Reflected in the Manuscript Ex-Libris and Lists of Books Compiled by the Countess

ABSTRACT

Countess Bethlen Zsuzsanna de Iktar's Hungarian book collection is part of the library of Samuel Teleki de Szek, chancellor of Transylvania and founder of the Teleki Library of Târgu Mureș, a library that consists of 40,000 volumes. Since 1802, the countess' books are kept on the imposing shelves at the entrance of the main hall of the Teleki Library. There are 747 volumes out of which 360 bear the countess' signature on the flyleaf or the front endpaper. The majority of the unsigned volumes are also listed in the countess' contemporary manuscript catalogues, but a small part of the collection was put on the shelves after her death. The importance of this collection from the point of view of old book research in Transylvania lies in the fact that it is the only library of an 18th-century noblewoman in the case of whom both the contemporary catalogues compiled by or managed by the collector and the books themselves have survived. Beyond the mere presentation of the printed bookplates and the possessor notes, this fact enables us to approach these sources from a broader perspective, using them in order to construct a hypothesis regarding how this library came to life. Thus, in this paper after a) the presentation of the bookplates, b) the countess' different possessor notes and c) manuscript catalogues she or someone else compiled, we tried to approach a more extensive interpretation of the countess' collection confronting these with the actual books on the shelves. By putting this little piece of puzzle on its place, the profile of a frail but conscientious book collector emerges.

List of illustrations:

Fig. 1. Collection of countess Zsuzsanna Bethlen de Iktár in the Main Hall of the Teleky-Bolyai Library

Fig.2. Label ex libris of the countess Zsuzsanna Bethlen de Iktár. Variant a.

Fig. 3. Label ex libris of the countess Zsuzsanna Bethlen de Iktár. Variant b.

Fig. 4. Different manuscript ex libris of the countess Zsuzsanna Bethlen de Iktár

Fig. 5. Manuscript catalogue of countess Zsuzsanna Bethlen de Iktár

Fig. 1 - Colecția contesei Zsuzsanna Bethlen de Iktár în Sala Mare a Bibliotecii Teleki-Bolyai

Fig. 2 - Ex libris-ul de tip etichetă al contesei Zsuzsanna Bethlen de Iktár. Varianta a.

Fig. 3 – Ex-libris-ul de tip etichetă a contesei Zsuzsanna Bethlen de Iktár. Varianta b.

Fig. 4 - Diferite ex libris-uri de tip notă de posesor a contesei Zsuzsanna Bethlen de Iktár

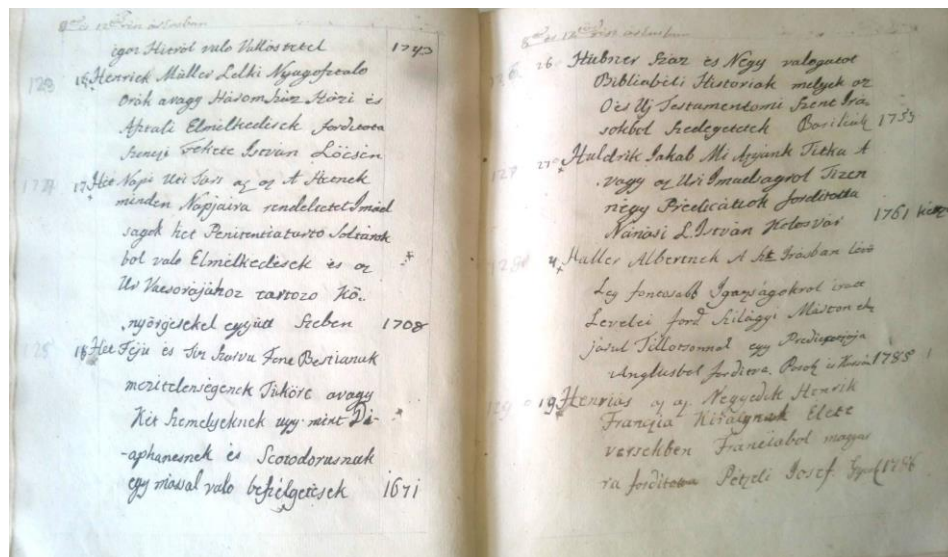

Fig. 5 - Catalogul autograf al contesei Zsuzsanna Bethlen de Iktár

Abrevieri bibliografice:

- BTB, fond Arhiva Teleki Tg-Mures – Biblioteca Teleki-Bolyai, fondul Arhiva Teleki Tg-Mures
 Deé 1996 – Deé Nagy, Anikó, "Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. Században", în Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor, *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, Kolozsvár, 1996, p. 134–147
 Deé 1997 – Deé Nagy, Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, 1997
 Deé 2001 - Deé Nagy, Anikó, *A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei*, Budapest-Kolozsvár, 2001
 Deé-László 2019 - Deé Nagy, Anikó, *Gróf iktári Bethlen Zsuzsanna és szakácskönyve*, Kolozsvár-Marosvásárhely, 2019
 Lázok 2019 – Lázok Klára, *Évgyűrűk. Iktári Bethlen Zsuzsanna könyvtárának alakulása. A legkedvesebb könyvek*, Szeged, 2019
 Orvostörténeti Levelek 1965 – "Orvostörténeti Levelek", *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 34.*, Budapest, 1965
 Somkuti 1991 – Somkuti, Gabriella, "Könyvgyűjtő asszonyok a 18. századi Magyarországon", în *Könyvtáros*, 1991, 5, p. 290–296

Cuvinte-cheie: colecționare de carte, secolul al XVIII-lea, Biblioteca Teleki, Zsuzsanna Bethlen de Iktár, ex-librisuri tip notă de possessor

Keywords: book collecting, XVIIIth century, Teleki Library, Zsuzsanna Bethlen de Iktár, manuscript ex libris